

Doç. Dr.
 Remzi AVCI
Mardin Artuklu Üniversitesi
Ass. Prof., Mardin Artuklu University
remzavci@gmail.com

JOSEPH VON HAMMER- PURGSTALL VE TÜRK EDEBİYATI*

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL
AND TURKISH LITERATURE

ARTICLE INFORMATION | MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** | **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

08.08.2024 | **Date Received** | **Geliş Tarihi** | 08.08.2024

28.11.2024 | **Date Accepted** | **Kabul Tarihi** | 28.11.2024

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](#) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](#)

Author Contributions | This study has a single author

Yazar Katkıları | Çalışma tek yazarlıdır.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

* Bu makale, 2023 yılı birinci dönemde, 1059B192300740 başvuru numarasıyla TÜBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı çerçevesinde yürütülen bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kuruma destekleri için teşekkür ederim.

Bu makalenin hazırlanmasında hem materyal sağlama konusunda hem de fikir ve yorumlarıyla katkıda bulunan meslektaşlarım Prof. Dr. Ahmet ABDÜLHADİOĞLU ve Dr. Serdar ASLAN'a teşekkürlerimi sunarım.

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL VE TÜRK EDEBİYATI

ÖZET

Avrupa'da Türk dili, kültür ve edebiyatına duyulan ilginin kökenleri 15. ve 16. yüzyıla kadar uzanır. Seyahatnamelerden kronik çevirilere oradan edebî metinlere uzanan geniş bir metin ağından bahsedilebilir. Alman Şarkiyatı içerisinde Şark dillerinin bir alt disiplini olarak gelişen Türkiyat, Osmanlı ile çok geniş sınırları olan Habsburg Devleti'nin başkenti olan Viyana'da köklü bir temel inşa etti. Bunda *Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen'in* (Şark Dilleri İmparatorluk ve Kraliyet Akademisi) önemli bir etkisi vardı. Arapça, Farsça ve Türkçe gibi Şark dilleri alanında yoğun bir eğitim veren bu okul, diplomat yetiştiren bir müesseseydi ve Joseph von Hammer-Purgstall, bu okulda diplomat olarak yetişti. Hammer-Purgstall, İstanbul'a diplomat olarak gönderilerek Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Arapça dillerinde tercüman ve çevirmen olarak çalışırken aynı zamanda Şark yazmalarını ve şerhlerini inceleme imkânı buldu. Türk, Fars ve Arap Edebiyatı üzerine çeviriler yapan Hammer-Purgstall Alman Şarkiyatının gelişiminde kurucu bir rol üstlendi ve Türk Edebiyatıyla ilgili oldukça önemli çalışmalara imza attı. Bu çalışma, Alman şarkiyatında Türk Edebiyatı çalışmalarının kaynağına Hammer-Purgstall ile inmeyi denedi. Bu makale, öncelikle Hammer-Purgstall'ın Türk Edebiyatı hakkında yaptığı çalışmaları incelerken aynı zamanda onun Türk Edebiyatını nasıl alımladığına odaklandı ve Almanca konuşulan dünyada Türk Edebiyatı incelemelerinin de kaynağında durduğunu savundu.

Anahtar Kelimeler: Hammer-Purgstall, Alman Şarkiyatı, Türk Edebiyatı, Çeviri.

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL AND TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

The origins of European interest in the Turkish language, culture, and literature can be traced back to the 15th and 16th centuries. A vast network of texts ranging from travelogues to chronic translations to literary texts can be mentioned. Turcology, which developed as a sub-discipline of Oriental languages within German Orientalism, built a deep-rooted foundation in Vienna, the capital of the Habsburg State, which had extensive borders with the Ottoman Empire. The *Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen* (Imperial and Royal Academy of Oriental Languages) had a significant influence on this. This school, which provided intensive education in Oriental languages such as Arabic, Persian and Turkish, was an institution that trained diplomats, and Joseph von Hammer-Purgstall was educated as a diplomat at this school. Hammer-Purgstall was sent to Istanbul as a diplomat and while working as an interpreter and translator in Ottoman Turkish, Persian, and Arabic, he also had the opportunity to study Oriental manuscripts and commentaries. Hammer-Purgstall, who translated Turkish, Persian and Arabic literature, played a founding role in the development of German Orientalism and carried out critical studies on Turkish literature. This study attempts to trace the origins of the study of Turkish literature in German Orientalism through Hammer-Purgstall. This article firstly analyses Hammer-Purgstall's works on Turkish literature but also focuses on his reception of Turkish literature and argues that he stands at the source of the study of Turkish literature in the German-speaking world.

Keywords: Hammer-Purgstall, German Orientalism, Turkish Literature, Translation.

1. GİRİŞ

1774 yılında Avusturya'nın Graz şehrinde doğan Josef von Hammer-Purgstall, annesinin ölümünün ardından 1787 yılında 14 yaşında Kraliçe Maria Theresa'nın kurduğu ve Habsburg Devleti *Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen'e* (Şark Dilleri İmparatorluk ve Kraliyet Akademisi) kaydoldu. Arapça, Farsça ve Türkçe gibi Şark dilleri alanında yoğun bir eğitim veren bu okul, diplomat yetiştiren bir müesseseydi. Habsburg ve Osmanlı Devletleri arasındaki siyasi ve ticari yakın ilişkiler sebebiyle bu diller içinde Türkçe daha fazla bir öneme sahipti. Dokuz yıl süren uzun bir eğitimin sonunda Türkçeyi en iyi şekilde öğrenen Hammer-Purgstall, Arapça bilgisini yerinde geliştirdi ve daha sonra kendi çabasıyla Farsçayı iyi bir seviyeye getirdi. Hammer-Purgstall, İstanbul'a diplomat olarak gönderilerek Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Arapça dillerinde tercüman ve çevirmen olarak çalıştı (Kacı, 2021, s. 31; Gibson, 2015, s. 99; Hoflechner-Wagner, 2018, s. 3-4, 129; Lohlker, 2024, s. 33). İstanbul'un sosyal-kültürel yaşamını iyi bir şekilde tanıyan Hammer-Purgstall, 17. yüzyıl Osmanlı entelektüeli Hacı Halife'nin bahsettiği (Finkel, 2015, s. 43) eserleri bulmak için kütüphane ve sahaflardan topladığı Şark yazmalarını ve şerhlerini inceleme imkânı buldu. Dolayısıyla Şark Edebiyatıyla daha fazla yakınlaşarak zamanla Türk, Fars ve Arap Edebiyatı üzerine çeviriler yaptı. *Der neue teutsche Merkur* dergisinde *Blumen asiatischer Dichtkunst* (Asya Şiir Sanatından Seçmeler) (Hammer-Purgstall, 1796) adlı makaleyle başlayan Şark şiiri inceleme ve çevirileri Fars, Arap ve sonrasında Türk Edebiyatına odaklanarak devam etti. 1804 yılında *Merkwürdiger Fund* (Mutlu Bir Tesadüf) olarak tasvir ettiği Evliya Çelebi'nin dördüncü cildini satın aldı. 1814 yılında bu eseri bir bütün olarak değil de parçalar şeklinde İngilizceye çevirmeye başladı ve nihayetinde iki cilt olarak üç kitap halinde *Narrative of Travels in Europa, Asia and Africa, in The Seventeenth Centwy* (On Yedinci Yüzyılda Avrupa, Asya ve Afrika'da Seyahatlerin Anlatısı) başlığıyla yayımlandı (Finkel, 2015, s. 43-45; Tezcan, 2009, s. 215-216).

1809-1818 yılları arasında *Fundgruben des Orients* (Şark'ın Kaynakları) adlı filoloji ağırlıklı bir Şarkiyat dergisi çıkardı. Bu mecmua, dönemin baskın teolojik geleneğinden farklı olarak yayın yapan ilk dergi olma özelliği ile Almanca konuşulan dünyada Şarkiyatçı-Filolojinin öncüsü oldu. Motto olarak Bakara Suresi'nin; *Sag: Gottes ist Osten und Gottes ist der Westen; Er leitet wenn er will, den rechten Pfad* (Doğu da Batı da Allah'ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir) 142. ayetini kullanan dergi, içerik olarak çok geniş bir çerçeveye sahipti (Avcı, 2021, s. 53-54; Beydilli, 2014, s. 129-277). Böyle bir dergi tam da onun Arap, Fars ve Türk Edebiyatı çalışmalarını tanıtacak ve diğer yararları teşvik edecek geniş bir alan sundu.

Hammer-Purgstall, İstanbul zamanlarında farklı Şark metin türlerini yeniden keşfederek, çevirerek ya da farklı şekillerde ele alarak Avrupa'ya daha özelden Almanca konuşulan dünyaya tanıttı. Bölgesel çalışmalardan sosyolojiye ve tarih alanındaki çalışmalara (Haçlı Seferleri'nden Moğol tarihine) kadar uzanan farklı alanlarda metin üretti (Hoflechner-Wagner, 2018, s. 116; Lohlker, 2024, s. 38). Hammer Purgstall'ın en hacimli ve en etkili eseri, büyük ilgi gören ve Türkçeye de çevrilen *Geschichte des osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi)'dir (Hammer-Purgstall, 1827-33). Arap (Hammer-Purgstall, 1850-56) ve Fars (Hammer-Purgstall, 1818) edebiyat tarihleri hakkında kapsamlı çalışmalar yapan Hammer-Purgstall'ın *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiirinin Tarihi) (1836) kitabı, yaşadığı döneme kadar uzanan geniş bir Osmanlı şiiri antolojisidir. Bu eserin ortaya çıkmasında teolog Johann Gottfried Eichorn ile yaptığı görüşmeler ve onun zengin kütüphanesinin etkisi yadsınamaz. Eichorn, büyük projesi olan *Geschichte der Literatur* (Edebiyat Tarihi) eserinin beşinci cildini Osmanlı

Edebiyatına ayırdı. Bu yakın ilişki, Osmanlı Edebiyatını kaleme alması için 1812 yılında Hammer-Purgstall'a bir teklif götürmekle sonuçlandı (Tezcan, 2009, s. 217).

Hammer-Purgstall, yukarıda bahsi geçen üç eserde Arap, Fars ve Türk Edebiyatından şairlerin binlerce şiirini tetkik etti ve filolojiden ziyade edebiyata odaklandı; ki filoloji konusunda çok iddiası da yoktu zaten. Buna rağmen dergisi *Fundgruben des Orients* oldukça önemli sayılabilecek filolojik çalışmaları yayımlamaktan geri durmadı. 1847 yılında August Pfizmaier'in yazdığı *Grammaire turque* (Türkçe Dilbilgisi) adlı eserinin yayımlanmasına kadar Viyana ve diğer Alman şehirlerinde Türk Dili ve Edebiyatı hakkında çok fazla eser ortaya çıkmadı. Avrupa'da Osmanlı çalışmalarının kurucusunun Hammer-Purgstall (1774-1857) olduğu artık kabul gören bir görüştür (Kreiser, 1987, s. 65).

Alman oryantalizminde Türkiyatın seyri birçok çalışmaya konu oldu. Franz Babinger (1919) Hammer-Purgstall'a kadar olan kısmı çok erken bir zamanda işledi. *Germano-Turcica* (Kreiser, 1987), farklı yaklaşım, dönem ve konularla 14 metinden oluşan kapsamlı bir editöryel çalışmadır ve Hammer-Purgstall burada da merkezi bir yer tutar. Christoph Herzog'un (2010) bir makale formatını çok fazla aşan detaylı araştırması bu konuda ilk başvuru olan bir çalışmaya dönüştü. Herzog, Alman şarkiyatı içerisinde edebiyattan dil çalışmalarına Türkiyatın seyri ile alakalı ne varsa bu makalede konu edindi. Hammer-Purgstall geniş bir çerçevede birbirinden çok farklı yönleriyle zengin bir literatüre konu oldu; fakat onun doğrudan Türk Edebiyatıyla ilişkisini tartışan çalışmalardan bahsetmek zor görünüyor. *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* kitabını değerlendiren yüksek lisans tezi birinci cildi inceleyerek giriş bölümünü Türkçeye çevirdi (Yalnız, 2021). Bu çalışmada Hammer-Purgstall'ı çok yönlü kişiliğiyle inceleyen kendisi de bu konuda bir uzman olan Kacır'ın yerinde tespitiyle Harald Heppner, Hannes Galter, Ingeborg Solbrig, Sybille Wencker, Hildegard Harald Heppner, Kremers gibi "Hammer araştırmacılarını" (2021, s. 16-17) bu kısımda anmaya gerek duyulmadı; zira elinizdeki bu çalışma Alman Şarkiyatında Türk Edebiyatı çalışmalarının kaynağına Hammer-Purgstall ile inmeyi denedi. Bütün "Hammer araştırmacılarını" tartışan bir metin makalenin yörüngesinden sapmaya yol açabilirdi. Bu nedenle metodolojik olarak literatür incelemesinde Hammer-Purgstall ve Türk Edebiyatı sınırları aşılmamaya gayret edildi. Bu çalışma, öncelikle Hammer-Purgstall'ın Türk Edebiyatı hakkında yaptığı çalışmalarını incelerken ikinci olarak da onun Türk Edebiyatını nasıl alımladığına odaklandı. Bunu yaparken onun Avrupa'da Osmanlı araştırmalarının kurucuları arasında olduğu iddiasını ta en başından kabul ederek aynı zamanda Almanca konuşulan dünyada Türk Edebiyatı incelemelerinin de kaynağında durduğunu savundu. Bu makale birbirini izleyen üç bölüm şeklinde inşa edildi. Birinci bölüm Hammer-Purgstall'ın Şark Edebiyatını tasnifine odaklanırken ikinci bölüm onun Türk Edebiyatı hakkında yaptığı çalışmalara detaylı bir şekilde baktı. Üçüncü bölüm ise Hammer-Purgstall'ın Fars ve Arap Edebiyatı arasında Türk Edebiyatını nereye koyduğunu tartıştı.

2. ŞARK EDEBİYATININ TASNİFİ

Hammer-Purgstall'ın Türk Edebiyatına ya da genel olarak şiir anlayışına dair en kapsamlı görüşleri bir Osmanlı şiir tarihi ve antolojisi konseptinde hazırladığı *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* eserinde görülebilir. Aşağıda daha ayrıntılı değinilecek olan söz konusu çalışma, bir Osmanlı şiir tarihi çalışmasıdır. Hammer-Purgstall'ın bu eseri Elias John Wilkinson Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* (Osmanlı Şiir Tarihi) (Gibb, 1900-1909) eseriyle mukayese edilebilir. Gibb, Hammer-Purgstall'ın bu kapsamlı araştırmasını *kendi ifadesine göre, Hammer'in eksikliğini tamamlamak amacıyla yazdığını* aktarır. Bu bağlamda Mengi, Gibb'in çalışmasını ilk kapsamlı edebiyat tarihi olarak değerlendirir (2000, s. 209). Gibb'in Osmanlı şiirini alımlayış biçimi; yani

Osmanlı şiirinin Arap ve Fars Edebiyatından hangi oranda etkilendiği konusunda Hammer-Purgstall'ın etkisinde kaldığı söylenebilir.

Hammer-Purgstall, Şark Edebiyatını Hintçe, Çince, Eski Farsça, İbranice, Arapça, modern Farsça ve Türkçe olmak üzere yedi parçaya ayırır. Bunlardan Türkçe Arapça ve modern Farsçaya nazaran Hintçe, Çince, Eski Farsça Edebiyatı antik döneme yaslanır. Antik ile modern arasındaki sınır ise Hammer-Purgstall'a göre İslam'dır. (Hz.) Muhammed'den; yani İslam'ın doğuşundan önce de büyük şairlerin varlığına rağmen Hammer-Purgstall, Arap şiirinin İslam'dan sonra sıçrama yaptığını aktarır. İbranilerin kutsal şiirinin dinlerinin peygamberlerinde nefes aldığını aktaran Hammer-Purgstall, "Arap peygamberin eseri olan Kur'an'ın, (Hz.) Muhammed'den önce Kâbe'ye asılan şiirlere ilahi bir saygı duyan Arap'ın yüce şiiri" (Hammer-Purgstall,1836, s. 2)¹ olduğunu savunur; yani İslam öncesi dinî içerikli Arap şiirinin İslam'dan sonra başka bir renge bürünerek orada ruh bulduğunu belirtir. Dolayısıyla İslam dininin zengin Arap belagatini daha çok geliştirdiğine inanır. Bu konuda Hammer-Purgstall eleştirilebilir; zira İslam öncesi dönemde Arap şiirinin daha çok şarap, aşk, mersiye, savaş gibi konulara odaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Manevi konular İslam öncesi Arap şiirinde daha nadir işlenen bir konuydu; yani içerik olarak birbirini takip eden bir durum söz konusu değildi. Böyle bir ortamda Kur'an mucizesi karşısında hayrete düşen müşrikler peygamberi şair olmakla itham etmişlerdi; ki peygamber bu savları reddetmek ve için herhangi bir şiir beytini dillendirdiğinde söz konusu beytin veznini bozarak şiirsel olmayan bir formda mana olarak dile getirmeyi adet edindi. Kaldı ki bu tür iddialara karşı Kur'an'da meydan bir meydan okuma bulunur ve bu iddia ile gelenlerin ahirete kadar Kur'an'daki ayetin bir benzerini getiremeyecekleri ifade edilir.

Hammer-Purgstall, yukarıda yaptığı sıralamada söz konusu medeniyetlerin edebiyatlarının birbirleriyle bağlantısız olmadıklarını belirtir.

Yukarıdaki dizi, tek tek halkaların bir ipliğe dizilmiş mercanlar gibi rastgele bir araya getirildiği bağlantısız bir dizi değildir. En dıştaki iki halka (Türkçe ve Farsça) şimdiye kadar bilinmeyen ve son derece şaşırtıcı bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır. Ortada İbrani şiiri en eski Arap şiiriyle tamamen birleşirken tarihsel bir organizma ile yapılandırılmış bir dizidir. İbranilerin ve Arapların dilleri ve kabileleri arasındaki en yakın ilişki şiirlerinde de karşılık bulur (Hammer-Purgstall,1836, s. 2).

Alman romantizm akımının canlı bir şahidi ve takipçisi olan Hammer-Purgstall'ın burada dikkat çektiği en önemli husus, medeniyetler arasındaki şiirsel ve kültürel etkileşimlerdir. Hammer-Purgstall, bu bağlamda o dönemin şarkiyatına damga vuran dillerin ve dinlerin kökenleri tartışmalarını yakından izledi ve özellikle İbrani-Arap-Fars-Türk Edebiyatı ve mitolojisi arasında nasıl bir geçişkenlik olduğunu farklı metinlerine yansıttı.

İbrani ve Arap şiirinde) epik ve dramatik anlatılar pek yer bulmamıştır. Ancak, İslam öncesi dönemde bile, hayvanları konu edinen Beydaba, Sasaniler döneminde Pehlevi dilinde yazılmış olan Vâmık ve Azrâ, ya da epik bir eser olan Bostanname gibi destan türlerinin sıkça görüldüğü Farsça edebiyat için durum böyle değildir (Hammer-Purgstall,1836, s. 8).

Fars şiiri Hammer-Purustall'a göre oldukça zengin şaşalı malzemeye sahiptir. Bu nedenle Kur'an'ın modern Şark şiirinin ruhani ilkesini kapsadığı görüşünü reddeder. Dolayısıyla şiirin Araplarla ortaya çıktığını ve Fars şiirinin ilk olarak onlardan esinlendiği görüşünün büyük bir hata olduğunu belirtir; hatta bunun aksine ona göre Fars şiiri, Arapların fethettikleri topraklarda

¹ Hammer-Purgstall'ın bunu hangi bağlamda ifade ettiğini anlamak güç; fakat Kur'an-ı Kerim *Arap peygamberin bir eseri* değil lafız ve manasıyla Allah'ın kelimadır.

yaşayan kültürel unsurları kendi bünyesine transfer etmede oldukça başarılıydı (Hammer-Purgstall,1836, s. 8).

3. TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI

Hammer-Purgstall'ın edebi yolculuğu Fars Edebiyatı çevirileriyle zirveye ulaştı. 1809 yılında Hüsrev ve Şirin hikâyesini Nizâmî-i Gencevî, Dihlevî, Âsaf Han, Abdullah Hatusi, Âhî ve Karamanî gibi Türkçe şerh ve Farsça nüshalarını kullanarak *Schirin, ein morgenlaendisches Gedicht* (Şirin, Bir Şark Şiiri) 1812 yılında ise 14. yüzyıl İran şairlerinden Hâfız-ı Şirâzî'nin Divan'ını Almancaya tercüme etti. Bu çevirinin önsözünde genel anlamda "Fars Edebiyatının form içerik ve düşünsel yapısını tanıttı ve özellikle Hâfız çevirilerinde Sürûrî, Sûdî ve Şem'î'nin şerhlerine" başvurdu. "İçerik olarak Hâfız'ın anlam çeşitliliği üzerinde duran Hammer-Purgstall, Fars şiirindeki anlam sembol ve ritmi korumaya gayret ederek Avrupa şiirinden farklılığına vurgu yaptı (Avcı, 2019, s. 66-67). Zikredilen eserlerin yanı sıra Farsçadan birçok eseri Almancaya çevirdi. Görüldüğü gibi Hammer-Purgstall Fars Edebiyatıyla hemhal olurken zaten kullandığı şerhlerle zaten Türk Edebiyatıyla çoktan temas etmişti, ki daha sonra bahsedileceği gibi bu temas onun sonraki yıllarda Türk Edebiyatı ilgili yoğun çalışmalar yapacağı bir sürece evrilecekti.

Yukarıda da belirtildiği gibi Hammer-Purgstall, Türk Edebiyatı tarih ve kültürüyle alakalı kapsamlı çalışmalar yaptı ve binlerce sayfa çevirdi. Bir edebî eser olmasa da Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* ya da Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'zzunûn* eseri örnek olarak verilebilir. 1834 yılında yayımlanan Osmanlı Şiiri Antolojisi'nden iki yıl önce Fazlî'nin *Gül ü Bülbül-* (Gül u Bülbül, das ist Rose und Nachtigall) adlı eseri de yaptığı çeviri kitaplarından biridir. Bu çeviri, girişte kapsamlı bir Türkiyat tarihini konu edinir. Hammer-Purgstall, kitabın girişinde Türkiyatın seyri ile ilgili olarak bazı görüşlerini dile getirir. Ona göre Habsburgların ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile uzun ve tartışmalı sınırı ve ayrıca devletin Avrupa ile yaptığı yoğun ticarete rağmen Türkiyat gelişmedi. Türkçe dilbilgisi ile ilgili bazı çalışmalar ve sözlükler gün ışığına çıkarıldığı halde hiçbir yerde Türkçe metinlere yer verilmedi (Hammer-Purgstall, 1834 s. VII). Hammer-Purgstall'ın kastettiği şey aslında Türk Edebiyatının henüz keşfedilmediği; hatta neredeyse hiç bilinmediği gerçeğidir. Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden Fenâî'nin yarım yüzyıl önce Viyana'da tercüme edilmeden basılan küçük kroniğinden bahseden Hammer-Purgstall, bu eser dışında Türk Edebiyatıyla alakalı herhangi bir eserin Avrupa'da basılmadığından yakınır (Hammer-Purgstall, 1834 s. VII).²

Hammer-Purgstall, *Gül ü Bülbül*'ü büyük bir iştiaqla çevirmiştir, ki bunu betimlerken Fazlî'nin özgünlüğüne vurgu yapar ve eseri kusursuz bir tevazunun dışavurumu olarak tasvir eder. Hammer-Purgstall, *Gül ve Bülbül* temalı şiirlerin artık Şark ve Batı Edebiyatında bilinen bir türe dönüştüğünü belirtir (Hammer-Purgstall, 1834, s. VIII.). *Gül ve Bülbül* şiiri ya da başka bir ifadeyle simgesel alımlanışı İran Edebiyatından Arap Edebiyatına yapılan bir transferdir. Bu yazın kültürü daha sonra Şark dünyasından Avrupa sınırlarına ulaştı. Hammer-Purgstall, kendi zamanına kadar yapılan *Gül ve Bülbül* temalı çevirilerin bir arkeolojisini çıkarır ve iki önemli çalışmaya temas eder. Bunlar Ermeni asıllı Markus Zacharias Chodjenz'in Petersburg'da bastırıldığı ve Paris'te Şark Dilleri Okulu'nda Ermenice profesörü olan Pierre-Édouard Le Vaillant de Florival'ın *Gül ü Bülbül* çalışmalarıdır. De Florival, Markus Zacharias Chodjenz'in Ermenice yaptığı çalışmayı 1833 yılında *La rose et le rossignol allégorie orientale* (*Gül ve Bülbül*'ün Şarklı

² Güner, "Fenâî mahlası ile şiir yazan Ali Efendi'nin mürettep bir divanı olduğunu iddia eder, Bayak ise eski kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmadığını belirtir (Bayak, 1995, s. 335). Kuvvetle muhtemel Güner'in bahsettiği divan ile Hammer-Purgstall'ın kronik dediği eser aynıdır.

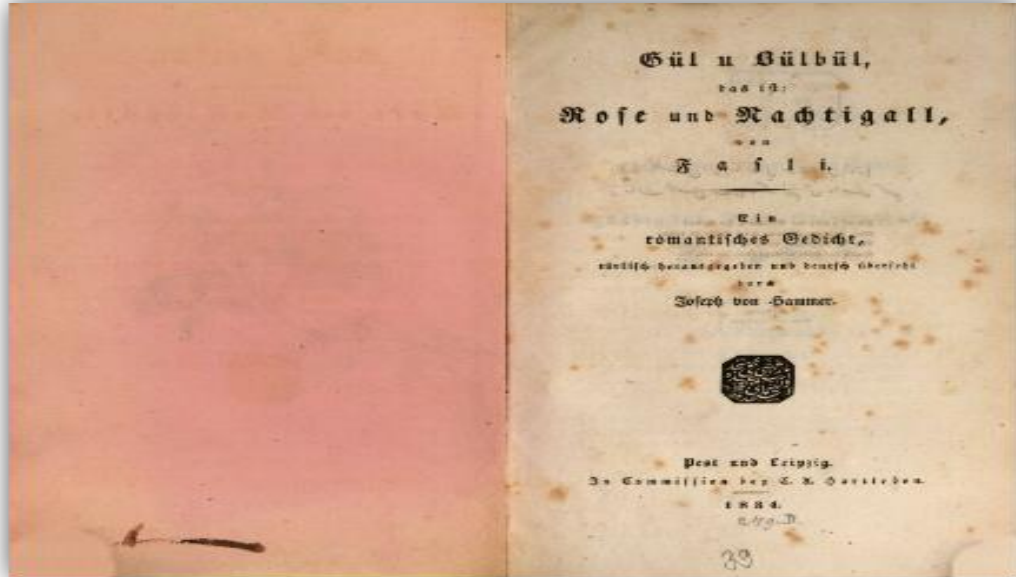
Alegorisi) başlığıyla Fransızcaya çevirmişti. Hammer bu çalışmaları çok ciddiye almamış görünüyor.

Ancak ne Ermeni yayınevi ne de Fransız çevirmen, ışığın kaynağını bilmektedir. Bu kaynak, yansıtılan bir ışın gibi geri döner, fakat Ermeni çevirmenin teolojik zihninde ve Fransız çevirmenin şairane üslubunda garip bir şekilde kırılır ve parçalanır (Hammer-Purgstall, 1834, s. X).

Bunun sebebi ise onların Gül ü Bülbül'deki mesajı doğru anlamamış olmalarıdır:

Ermeni din adamı, bülbül ile gül arasındaki aşkın ruhun İsa'ya ve onun kilisesine olan aşkını sembolize ettiğine inanıyor. (Ona göre) gül, Tanrı'nın kökleşmiş sözüdür, gül yatağı kilisedir, bülbül ise âşık ruhtur. Diğer şeylerin yanı sıra, Fransız profesör Gülistan gül yatağını Rosiane şehrine dönüştürür ve gül için daha önce Fransızcada oldukça sıra dışı olan *La Rose infletrissible* gibi bir isim icat eder ve bunu sıklıkla tekrarlamaktan büyük keyif alır (Hammer-Purgstall, 1834, s. X).

Hammer-Purgstall, Osmanlı şiiri üzerine yazdığı kitapta Thomas Chabert'in (1766-1841), *Latifi oder Biographische Nachrichten von vorzüglichen türkischen Dichtern* (Latifi veya Mükemmel Türk Şairlerinin Biyografileri) adlı antolojisinden bahseder. Bu çalışma, Hammer-Purgstall antolojisinden 36 yıl evvel basılmıştı (Chabert, 1800). 1766 yılında İstanbul'da doğan Chabert, 1785 ile 1817 yılları arasında Viyana'daki Şarkiyat Akademisi'nde Türkçe dersleri verdi ve Hammer-Purgstall'a hocalık yaptı. Chabert, ayrıca 1810 yılında yazdığı *Hadgi Bectache ou la cröation des Janissaires* (Hacı Bektaşî veya Yeniçerilerin Kuruluşu) başlıklı kısa bir oyunu Viyana'da Arap harfleriyle Türkçe olarak Fransızca bir özetle bastırıldı (Kreiser, 1987. S. 64). Hammer-Purgstall, Chabert'in bu antolojisine muadil bir eserin henüz yazılmadığına işaret ederek kendi kitabının önemine dikkat çeker (Hammer-Purgstall, 1836, s. 2).

Hammer-Purgstall, Mesîhî'nin *Frühlingsliede* (Bahariye) ve Bâkî'nin Divanı dışında Hıristiyan Avrupa'nın henüz Türk şiirine dair herhangi bir bilgi edinmediğini savunur. Bahsettiği Bâkî Divanı çevirisi daha sonra bahsedilecek olan yine kendi çalışmasıdır (Hammer-Purgstall, 1825). Bahariye şiirini dolayısıyla Türk şiirini Avrupa'ya, Asya Şiiri Antolojisi'nde ilk tanıtan kişi orijinali ve Latince çevirisi ile İngiliz şarkiyatçı William Jones oldu. Wieland daha sonra bu Latince tercümeyle esas alarak Bahariye şiirini Almancaya çevirerek *Deutscher Merkur* dergisinde yayımladı (Bayraktareviç, 2012, s. 213-219; Hammer-Purgstall, 1836, s. X IV).

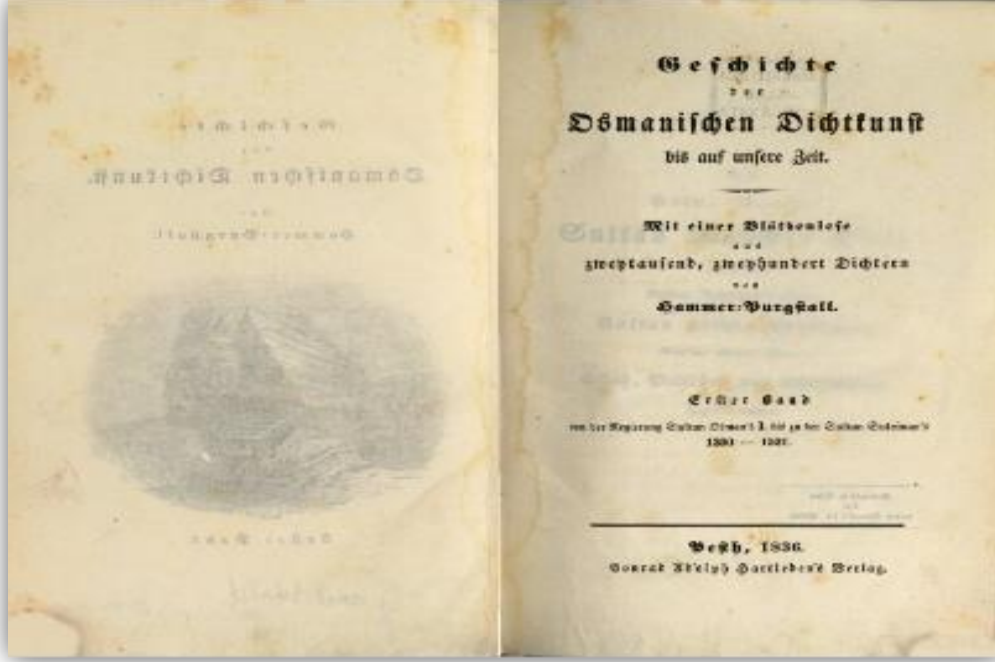
Hammer-Purgstall, Fars şiiri çalışmalarının ardından Osmanlı şiirine ağırlık verdi. 30 yıl boyunca *Geschichte des osmanischen Reiches* (Osmanlı Devleti Tarihi) ansiklopedisinin kaynaklarını derlediği gibi Osmanlı şairlerinin sayıları 40'tan az olmayan bütün eserleri derlemeleri, anıları ve yaşam öykülerinin topladığını aktarır (Hammer,1836, s. XV). Hammer-Purgstall, diğer çevirilere ek olarak ünlü Osmanlı şairi Bâkî'nin (ö. 1600) divanının çevirisini yaptı. Bu kitabı, Hafız ve el-Mutanebbî'nin Almanca çevirilerinden sonra tamamladı. Amacı "üç büyük şairi bir araya getirmektir (Lohlker, 2004, s. 39).

Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* eserini kaleme alırken motivasyonunu ve amacını şöyle ifade eder:

Yazar (Hammer-Purgstall kendisini kastediyor), bir antoloji değil, kanıtlarla desteklenmiş, bahsettiği şairlerin yaşam bilgilerini veren bir tarih yazdı. Bu, Osmanlı şiirinin tarihidir ve Osmanlı Devleti'nin tarihi gibi tarafsız gerçeği ve kapsamlı bütünlüğü hedefler... Mısırlı rahiplerin Herodot'a tapınak öğretisinin sırlarını ve efsanelerini öğrettikleri gibi yazara da bu tarihte Alman okuyuculara daha önce tamamen bilinmeyen Osmanlı şiirinin sfenksini açığa çıkarma ve onu yorumlama izni verildi. Yazar, bir yıl önce Osmanlı tarihinin sonunda yer alan 30. Sure'nin ayetiyle başladığı bu hikâyeyi şu ayetle tamamlıyor: "Böylece Yusuf'u Mısır'da yerleştirdik ki ona olayların ve rivayetlerin yorumunu öğretilim" (Yusuf Suresi 21. Ayet) Osmanlı Devleti tarihindeki olayların anlatımından sonra burada Osmanlı şiirinin tarihindeki efsanelerin yorumu geliyor (Hammer,1836, s. 47-48).

4. OSMANLI ŞİİRİNİ ALIMLAYIŞI

Hammer-Purgstall, henüz Osmanlı şiir antolojisini hazırlarken *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (İran'ın Belagat Tarihi) kitabından çok daha kapsamlı olması gerektiğini belirtir. Nedeni ise sadece Türk şairlerinin sayısının 10 kat fazla olması değil; aynı zamanda burada kullanacağı kaynakların da 10 kat daha fazla olacağıdır. *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* sadece üç Fars şair tezkiresinden 200 Fars şairi hakkında bilgi verir. *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* halihazırdaki yayımlanmış hali ile incelediğinde toplamda dört ciltten meydana gelir ve kronolojik olarak 1300 ile 1838 yılları arasında yaşamış olan 2200 Osmanlı şairini inceler (Hammer-Purgstall, 1834, s. XI).

Hammer-Purgstall, farklı metinlerinde sıklıkla Osmanlı şiiri ile Fars şiirini mukayese eder. 1825 yılında Osmanlı şiirini von *keinem eigenen schöpfungsfuer durchglüht, ihre Fackel nur an der persischen angezündet*; yani kendi yaratılış ateşiyle parlamayan ve meşalesi sadece Farslı olan tarafından yakılan bir şiir olduğunu iddia eder (Hammer-Purgstall, 1825, s. XI). Bu görüşünü daha önce 1818 yılında *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* kitabında da dile getirmişti. O, burada Farsçayı, Arapça ve Türkçe ile mukayese eder ve Farsçaya özel bir önem atfeder. Ona göre Türk Edebiyatı sadece Arapça ve Farsça şaheserlerin taklididir ve bu dillerden yapılan çevirilerle zenginleşerek kendine has bir sanat üretmiştir. Bu bağlamda Fars Edebiyatını içerik ve form olarak “bütün Şark şiirinin çiçeği” olarak kabul eden Hammer-Purgstall, Fars şiirinin Arapça dize ölçüsünü alarak kendi şiir formuna uyarlamayı başardığına inanır (Hammer-Purgstall, 1818, s. V). Ancak bu konudaki görüşleri dikkatli incelendiğinde ise aslında bu taklidi olumsuz olarak görmediği sonucuna ulaşılabilir.

Türkler, Araplar ve Farmlar gibi otantik bir şiirsel dehayaya sahip olmasalar bile bu iki halkın entelektüel birikimini büyük ölçüde kendi kültürlerine entegre ettiler. Diğer birçok alanda olduğu gibi burada da Farmların Araplarla tıpkı Romalıların Yunanlılarla kurdukları türden bir ilişki geliştirdiklerini düşünebiliriz. (Bu bağlamda) başlangıçtaki hayranlıklar yerini kültürel zenginliklerin içeriğine daha derin bir ilgi duymaya bıraktı.

Bu etkileşim ona göre karşılıklıdır. Fars ve Arap şiiri de artık Osmanlı şiirinden etkilenecektir. Mesela

...bugün artık Arapça ya da Farsçada bulunmayan pek çok şey- bitki kitaplarındaki kurutulmuş çiçekler gibi renkleri ve parlaklıkları bulanık bir şekilde değil- şeffaf kehribar içinde bozulmadan saklanan su damlaları ve polenler gibi gözden kaçmış ya da taklit edilmiş bir şekilde burada korunmuştur. Bu nedenle Osmanlı şiir tarihini yalnızca halkların tarihinin bir tamamlayıcısı olarak değil, aynı zamanda Osmanlıların kendi özdeğerlerine dönüştürdüğü Arap ve Fars şiirinin özenle derlenmiş bir çiçek hasadı olarak da görebiliriz (Hammer-Purgstall, 1836, s. XV-XVI)

Hammer-Purgstall, Türk şiirine tür olarak kesin bir sınır çizer ve Osmanlı şiirini genel olarak Türk şiirinden ayırmayı dener. Bunu Türkleri iki ana parçaya *Doğu ve Batı* aynı zamanda *Türkler ve Türkmenler* şeklinde bölerek yapar; yani Doğu, Türkmenleri, Batı ise Türkleri temsil eder. Türklerin edebî tarihi ile ilgili olarak Hammer-Purgstall, temel olarak bu iki bölünmeye sadık kalır. Devamında Türk Edebiyatının Doğu kolu olarak *Uygur-Çağatay* ve Batı kolu olarak *Selçuklu-Osmanlı'yı* merkeze alır. Ona göre

Sadece bu iki boy, büyük ölçüde farklı olan lehçelerini yazılı bir dil haline getirdi. (Bunlar) özel bir edebiyata sahip oldukları halde burada bahsedilen diğer boyların hiçbirinin edebiyatı ya hiç var olmadı ya da Oğuz, Kırgız, Karahitay vb. diğer boylar gibi iz bırakmadan yok oldu.

Hammer-Purgstall'a göre Doğu Türklerinin dili ve yazısı da genellikle Eski Türkçe olarak yani Çağatayca veya Uygurca olarak adlandırılır. Batı Türkçesi ise genellikle Yeni Türkçe, yani Selçuklu Türkçesi veya Osmanlıca olarak betimlenir. Bu tasnifte sorun görmez ve filolojik açıdan tamamen doğru olduğunu kabul eder; zira ona göre Çağatayca Uygurca ve tıpkı Selçuklu Türkçesi ve Osmanlıca gibi birebir aynıdır (Hammer-Purgstall, 1836, s.9). Yukarıda vurgulandığı gibi Hammer-Purgstall, Selçuklu Türkçesini Batı Türkçesi olarak tasnif etmişti. Osmanlı Devleti onun betimlemesinde Selçuklu mirası üzerine inşa edildi. Bu bağlamda ona göre *Batı Türkçesinin bu en eski filolojik anıtları Türk şiirinin tapınağına giden kilometre taşıdır* (Hammer-Purgstall, 1836, s. 13); yani Selçuklu döneminden Osmanlı zamanına kadar Batı Türkçesi olarak adlandırdığı parça kendi içerisinde bir süreklilik ihtiva eder.

Hammer-Purgstall'a göre şiir, insanın duygu, düşünce ve iç dünyasının anlaşılabilmesi için temel bir yol açar. Ona göre şiir, insan ruhunu, kültürel kimliğini ve toplumsal dinamikleri en iyi yansıtan bir aynadır (Gibson, 2015, s. 101). Dolayısıyla Şark şiirini ve bu şiirin önemli isimlerini derinlemesine araştırmak, sadece bir edebi ilgi değil; aynı zamanda Şark'ın ruhuna, kültürüne ve dünyaya bakış açısına dair kapsamlı bir anlayış geliştirme arzusuydu. Hammer-Purgstall, Şark'ın edebi mirasını incelerken, bu şiirin yalnızca edebi değerini değil, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik boyutlarını da ortaya koymak istiyordu. Çalışmaları kronolojik olarak incelendiğinde Osmanlı tarihini yazdıktan sonra Osmanlı şairlerini çalışmalarına başladı. Tabii Osmanlı şiirinden daha önce İslami dönem Fars şiiri üzerine yoğun mesai harcadı. Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiiri Antolojisi Tarihi) kitabına neden *Poesie* yerine *Dichtkunst* başlığını verdiğini detaylı bir şekilde temellendirir. Hammer-Purgstall, *Poesie* ile *Dichtkunst* kavramının aynı şey olmadığını Goethe'yi referans göstererek vurgular. Hammer'e göre *Goethe'nin de West-östlicher Divan* (Doğu-Batı Divanı) eserinde vurguladığı gibi *Poesie weder Rede noch Kunst*; yani ne konuşma ne de sanattır.

Poesie, saf ve gerçek olarak düşünüldüğünde ne konuşma ne de sanattır; konuşma değildir zira mükemmelliği için incelik, şarkı, vücut hareketi ve taklit gerektirir; sanat değildir zira her şey düzenlenebilir ama sanatsal olarak korkutulmaması gereken doğaya dayanır; ayrıca her zaman amaçsız ve hedefsiz, heyecanlı, yüksek bir ruhun gerçek ifadesi olarak kalır. (Goethe, Not. und Abhandl. zum west-östlichen Div.)

Bu bakış açısıyla Hammer-Purgstall, Osmanlı şiirinin daha çok bir *Poesie* değil, bir *Dichtkunst* olduğuna kanaat getirir.

Bütün bunlar doğa ve halk şiiri *Volkspoesie* için doğru olabilir; ancak yapay bir taklitten başka bir şey olmayan Osmanlı şiiri *Dichtkunst* için geçerli değildir; daha ziyade Farsların ve Arapların "*Poesie*"leri için geçerli olabilir; ancak Türk şiirinin

karakteri *Dichtkunst* kelimesiyle çok daha doğru bir şekilde ifade edilir (Hammer-Purgstall, 1836, s. 13).

Bu görüş doğrultusunda Poesie kavramının, Dichtkunst ile kıyaslandığında daha genel ve kapsayıcı bir anlam taşıdığı sonucuna varılır. Dichtkunst ise yalnızca şiir yazma yeteneğini değil, aynı zamanda bu yeteneğin uygulanmasını ve şairin mükemmelliğe ulaşmak için özellikle biçim açısından uyması gereken kuralların bütününe ifade eder. Burada Hammer-Purgstall, Osmanlı şiirine neden *Dichtkunst* dediğini bir zemine yerleştirir; zira Osmanlı şiiri yapay bir taklitten başka bir şey değildir, doğal değildir sanat uğruna üretilmiştir:

...Türk şiirinin bütün özü doğaya değil, tam tersine doğal olmayana, yapay olana, Farsların ve Arapların şiir tarzları ve biçimleriyle kölece taklit edilmesine dayanır. Son olarak, kaside adının da ifade ettiği gibi, amaçsız ve hedefsiz, tam tersine heyecanlı bir ruhun ifadesinden başka bir şey değildir (Hammer-Purgstall, 1836, s. 13).

Bunun yanı sıra Poesie ona göre “öncelikle mükemmelliği için ne şarkıya ne de vücut hareketine ve taklide ihtiyaç duyar; zira kelimenin yüksek anlamıyla dram ona yabancısıdır”, (Hammer-Purgstall, 1836, s. 13) ancak Osmanlı şiiri mükemmelliğin peşindedir, kusursuzu arzular ve mükemmellik için taklitten ve yapaylıktan asla kaçınmaz. Hammer-Purgstall’ın ifadesi ile “Türk şiirinin coşkusu sadece amaçsız ve hedefsiz heyecanlı bir ruhun gerçek ifadesidir” (Hammer-Purgstall, 1836, s. 14). Yine Goethe’ye referansla Poesie nin üç doğal formu olduğunu aktarır ve bunların *açıkça anlatılan, coşkuyla heyecan yaratan ve kişisel olarak aktif olan; yani epik, lirik ve dram* olduğunu savunur. Hammer-Purgstall’a göre Poesie bu üç parçalı standardı Osmanlı şiirine uygulandığında dram tamamen yok olur. Bunun yerine betimleyici ve didaktik Poesie olan mistik şiir, oldukça zengin bir şekilde Osmanlı şiirinde ortaya çıkar. Osmanlı şiirinin gelişim biçiminden tarihsel olarak kolayca açıklanabilecek olan şey ise onun kendisini dini ve mistik-didaktik bir temel üzerinden inşa etmesidir (Hammer-Purgstall, 1836, s. 14). Buna bir ilave olarak Şark şiirlerinde hüküm süren hayal gücünün Türk şiirine abartılmış bir şekilde yansıdığını vurgular (Hammer-Purgstall, 1836, s. 13). Bunu yaklaşık 10 yıl önce eleştirel bir yaklaşımla “Osmanlı şiirini kastederek hak ettiğiniz tek şey, çoğu zaman gerçek güzelliğin çiçekli yolundan türetilen, gösterişin ve tatsız abartının fantastik âlemlerine sapan imge avıdır.” şeklinde ifade eder (Hammer, 1825, s. XI).

5. SONUÇ

Hammer-Purgstall, bizatihi çağdaşları Friedrich Heinrich von Dietz, Konrad Burdach (Galter, 2009, s. 459) gibi Alman Şarkiyatçılar tarafından onun el sine-i şarkiyeye olan hâkimiyeti ve dolayısıyla yaptığı çeviriler, bunlara ilaveten bilimsel yöntemi yoğun bir eleştiriye maruz kaldı; hatta modern araştırmalarda bile sıklıkla bu cihetten eleştirildi. Ancak tüm bu tartışmalar arasında onun Fars, Arap ve Türk Edebiyatını Batı’ya transfer etmede öncü bir şahsiyet olduğu yadsınamaz ve onun Şarkiyat tarihindeki eşsiz değeri herkesçe kabul edilir. Özellikle onun zamanına kadar gerek Almanca konuşulan dünyada gerek genel olarak Avrupa’da Türk Edebiyatı neredeyse bilinmiyordu. Onun da belirttiği gibi, Türkiyat çalışmaları bir dönem yalnızca sınırlı filolojik incelemelerden ibaretti. Ancak Hammer-Purgstall’ın İstanbul’daki sahaflarda başlayan Şark Edebiyatı ilgisi, Fars, Arap ve Türk Edebiyatı alanında eserler vermesiyle ölümüne dek sürdü. Fars Edebiyatından yaptığı çevirilerde kullandığı şerhleri, İstanbul’da görev yaptığı yıllarda gezdiği sahaflardan toplamıştı. Hammer-Purgstall’ın bu çevirileri, Türk Edebiyatının Avrupa’da tanınmasının önünü açtı. Genel anlamda Şark Edebiyatına daha özelde Türk Edebiyatına ilgi duyan Şarkiyatçı Rückert ve şair Goethe gibi Alman entelektüeller onun çevirilerinden yararlandılar. Hammer-Purgstall’ın Osmanlı şiirinin

Fars ve Arap şiirinin sadece bir taklidi olduğu görüşü oldukça tartışmalı bir iddiadır. Osmanlı şiirinin Fars ve Arap şiirinden etkilenmiş olması gayet doğaldır. Ancak Osmanlı şiiri zaman içerisinde kendine has bir karakter ve gelenek inşa etti. Hammer-Purgstall'ın Türk Edebiyatını bu şekilde alımlayışı uzun bir dönem diğer Şarkiyatçılar üzerinde etkili oldu. Bu bağlamda onun görüşlerinin kimler üzerinde ve hangi oranda etkili olduğu sorusunun cevapları başka bir çalışmada aranabilir.

KAYNAKÇA

- Avcı, R. (2019). Alman oryantalizmi ve islami dönem fars edebiyatı: Bir literal geçişkenlik örneği olarak josef von hammer-purgstall (1774–1856). *Studien Zur Deutschen Sprache und Literatur*, (42), 57-76.
- Avcı, R. (2021). *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*, Ketebe: İstanbul.
- Babinger, F. (1919). Die Türkisehen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls. *Die Welt des Islams*. 7/3-4, 103-127.
- Bayak, C. (1995). Fenâî Ali Efendi. *DİA*. Cilt XII, 335-336.
- Bayraktareviç, F. (2012). Mesihî'nin Dünya Edebiyatında Yer Alan "Bahariye"si. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*,22, 213-219.
- Beydilli, K. (2014). Joseph Von Hammer-Purgstall (1774- 1 856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazinesi) Dergisi. *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhft: İsmail E. Eriinsal'a Armağan*. (Aynur, Hatice-Aydın, Bilgin vd. ed.).2 c. İstanbul: Ülke, 129-277.
- Chabert, T. (1800). *Latifi oder Biographische Nachrichten von vorzüglichen türkischen Dichtern, nebst einer Blumenlese aus ihren Werken*. Zürich: Heinrich Gessner.
- Finkel, C. (2015). Joseph von Hammer-Purgstall's English Translation of the First Books of Evliya Çelebi's Seyahatnâme (Book of Travels). *Journal of the Royal Asiatic Society*. 25/1, 41-55.
- Galter, H. D. (2009). Joseph von Hammer-Purgstall und die Anfänge der Orientalistik. *Kunst und Geisteswissenschaften aus Graz. Werk und Wirken uberregional bedeutsamer Künstler und Gelehrter: vom 15. Jahrhundert bis zur Jahrtausendwende*. (K. Acham ed.). Köln-Wien-Weimar: Böhlau Verlag, 457-470.
- Gibb E. J. W. (1900-1909). *A History of Ottoman Poetry*. London, I 1900, II 1902, III 1904, IV 1905, V 1907, VI 1909.
- Gibson, L. J. (2015). *Changing States: Ottoman Sufism, Orientalism, and German Politics, 1770-1825* (Doktora tezi). University of California. Oakland-Kalifornien.
- Hammer-Purgstall, J. von. (1796). *Blumen asiatischer Dichtkunst*. *Der neue deutsche Merkur* 3 / 3-28: 113-120.
- Hammer-Purgstall, J. von. (1818). *Geschichte der schönen persischen Redekünste*. Wien: Ben Heubner Verlag.
- Hammer Purgstall, Joseph von (1825). *Baki's, des grössten türkischen Lyrikers, Diwan, zum ersten Mahle ganz verdeutscht*. Wien: E.F. Beck.
- Hammer Purgstall, Joseph von (1827-33). *Geschichte des osmanischen Reiches*. 10/ 7 Bände. Pest: C. A. Hartleben
- Hammer Purgstall, Joseph von (1834). *Gül u Bülbül, das ist: Rose und Nachtigall, von Fasli*. Pest-Leipzig: C.A. Hartleben.

- Hammer Purgstall, Joseph von (1836-38). *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit, bis auf unsere Zeit. Mit einer Blütenlese aus zweytausend, zweyhundert Dichtern.* Erster Band, Pest: C.A. Hartleben
- Hammer Purgstall, Joseph von (1850-56). *Literaturgeschichte der Araber: von ihrem Beginne bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret.* 7 Bände. Wien: Kaiserl.-Königl. Hof- und Staatsdruckerei
- Herzog, C. (2010). Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar. çev. Faruk Yaslıçimen. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.* Cilt 8. Sayı 15, 77-148.
- Hoflechner, W.-Wagner, A. (2018). *Josef von Hammer Purgstall: Briefe, Erinnerungen, Materialien.* Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- Kacı, İ. T. (2021). *Hammer. Doğu'nun Kâşifi.* İstanbul: Kronik Kitap.
- Lohlker, R. (2024). Hammer-Purgstall: Schöpfer eines Orients und der Orientalistik.. *Joseph von Hammer-Purgstall: Grenzgänger zwischen Orient Okzident* (H. D. Galter, S. Haas, & R. Lohlker ed.) Graz: Leykam Buchverlag.
- Mengi, M. (2000). Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı: Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihi. *Türklük Bilgisi Araştırmaları.* 24/1: 209-227.
- Kreiser, K. (ed.) (1987). *Germano-Turcica: Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern; Ausstellung des Lehrstuhls für Türkische Sprache.* Bamberg: UB Bib.
- Kreiser, K. (1987). „Zwecke ohne die nöthigen Mittel.“: Vom letten habsburgischen Ttirkenkri bis nrmFrieden von Paris (1856). *Germano-Turcica: Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern.*Bamberg: UB Bib.
- Tezcan, N. (2009). Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında. *Osmanlı Araştırmaları.* Cilt XIV, 201-230.